

دانشگاه قم
دانشکده الهیات
پایان نامه دوره کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث

عنوان:

بررسی تطبیقی آیات دال بر صیانت قرآن از تحریف

استاد راهنما:

دکتر سید رضا مؤدب

استاد مشاور:

دکتر محمد علی تجری

نگارنده:

نیره حمیدی فرد

بهار ۱۳۸۸

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اللهم اجعلنا ممن تنتصر به لدينك

و

لا تجعلنا ممن اعان على مجودينك

تقدیم:

تقدیم به پیشگاه حضرت ولی عصر- عجل الله تعالی فرجه الشریف- و
تقدیم به روح پاک و ملکوتی حضرت آیت الله بهجت- رحمه الله علیه- و
تقدیم به پدر و مادر عزیزم که همواره مدیون زحمات آنها بوده و هستم و
تقدیم به همسر عزیزم جناب آقای امیر حسین عرب وند که مرا در تکمیل
این پژوهش یاری نمود.

تقدیر و تشکر:

با حمد و ستایش فراوان از پروردگار جهانیان، ایزد منان که مرا در انجام این پژوهش موفق گردانید.

از استاد گرامی و بزرگوار جناب آقای دکتر سید رضا مؤدب که راهنمایی این پایان‌نامه را بر عهده گرفته و با صبر و دقت، کاستی‌های اینجانب را در انجام این پژوهش و نگارش آن متذکر شدند صمیمانه سپاسگزارم. از جناب آقای دکتر محمد علی تجری به خاطر تذکرات ارزشمندشان سپاسگزارم.

از پدر و مادر عزیزم به خاطر دعای خیرشان سپاسگزارم و از خداوند متعال سلامتی ایشان را خواستارم. از همسر عزیزم که با صبر و فراهم نمودن زمینه مناسب برای انجام این پژوهش مرا یاری نمود بی‌نهایت سپاسگزارم.

چکیده

پژوهش حاضر با عنوان «بررسی تطبیقی آیات دالّ بر صیانت قرآن از تحریف» در صدد جمع آوری آیات موجود در این زمینه و بررسی آنها از دیدگاه جمعی از مفسران شیعه و اهل سنت می‌باشد. از میان آیات دالّ بر صیانت قرآن از تحریف دو آیه حفظ؛ «إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ»^۱ و آیه نفی باطل «لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ»^۲ از شهرت بیشتری برخوردارند که پژوهش حاضر ضمن بررسی این دو آیه از منظر جمعی از مفسران شیعه و اهل سنت، نظر قرآن پژوهان را نیز در مورد آنها متذکر شده است و در ادامه به بعضی از آیات دیگر در این زمینه - نظر مفسرانی که در مورد آنها دیدگاه داشتند- توجه نموده است. تا در سایه آن، سلامت قرآن از هرگونه تحریف اعم از تحریف به زیاده و نقیصه و به عبارت دیگر "تحریف ناپذیری قرآن کریم" روشن شود.

کلید واژه: تحریف ناپذیری، صیانت قرآن، حفظ، نفی باطل.

۱- قرآن، حجر، آیه ۹.

۲- قرآن، فصلت، آیه ۴۲.

فهرست مطالب

فصل اوّل: کلیات	۹
مقدمه	۱۰
۱- بیان مسئله	۱۱
۱- ۲. سوّالات	۱۲
۱- ۳. فرضیه ها	۱۲
۱- ۴. سابقه و پیشینه تحقیق	۱۳
۱- ۵. ضرورت انجام تحقیق	۱۴
۱- ۶. اهداف و کاربردهای مورد انتظار از انجام تحقیق	۱۵
۱- ۷. معرفی تفاسیر شیعه (براساس ترتیب تاریخی)	۱۵
۱- ۷- ۱. التبیان فی تفسیر القرآن	۱۵
۱- ۷- ۲. مجمع البیان فی تفسیر القرآن	۱۶
۱- ۷- ۳. رَوْضِ الْجَنَانِ وَ رَوْحِ الْجَنَانِ	۱۷
۱- ۷- ۴. الصافی فی تفسیر القرآن	۱۷
۱- ۷- ۵. المیزان فی تفسیر القرآن	۱۸
۱- ۷- ۶. من وحی القرآن	۱۸
۱- ۷- ۷. تفسیر نمونه	۱۹
۱- ۸. معرفی تفاسیر اهل سنّت (بر اساس ترتیب تاریخی)	۱۹
۱- ۸- ۱. الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل و عیون الاقوایل فی وجوه التأویل	۱۹
۱- ۸- ۲. تفسیر کبیر (مفاتیح الغیب)	۲۰
۱- ۸- ۳. انوار التنزیل و اسرار التأویل	۲۰
۱- ۸- ۴. الدرالمثور فی التفسیر بالمأثور	۲۱
۱- ۸- ۵. روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم و سبع المثانی	۲۱
۱- ۸- ۶. التحریر المعنی السدید و تنویر العقل الجدید (التحریر و التّویر)	۲۲
۱- ۸- ۷. المنیر فی العقیده و الشریعه و المنهج	۲۲
۱- ۹. روش تحقیق	۲۳

- ۱- ۱۰. شبهه دور (ایراد دور): ۲۳
- فصل دوم: آیه حفظ ۲۷
- آیه شریفه حفظ «انا نحن نزلنا الذكر و انا له لحافظون» ۲۸
- ۱-۲. از دیدگاه مفسران شیعه ۲۸
- ۱-۱-۲. جمع بندی دیدگاهها ۵۶
- ۲-۲. از دیدگاه مفسران اهل سنت ۵۷
- ۲-۲-۱. جمع بندی دیدگاهها ۶۵
- ۳-۲. بررسی دیدگاهها ۶۶
- ۴-۲. دیدگاه قرآن پژوهان ۶۸
- ۵-۲. بررسی شبهات ۷۲
- فصل سوم: آیه نفی باطل ۷۶
- آیه نفی باطل « لا یأتیه الباطل من بین یدیه و لا من خلفه تنزیل من حکیم حمید» ۷۷
- ۱-۳. از دیدگاه مفسران شیعه ۷۷
- ۱-۱-۳. جمع بندی دیدگاهها ۸۹
- ۲-۳. از دیدگاه مفسران اهل سنت ۹۰
- ۱-۲-۳. جمع بندی دیدگاهها ۹۸
- ۳-۳. بررسی دیدگاهها ۹۹
- ۴-۳. دیدگاه قرآن پژوهان ۱۰۰
- ۵-۳. بررسی شبهات ۱۰۳
- فصل چهارم: آیات دیگر ۱۰۵
- ۱-۴. آیه اول: « و لقد کذبت رسل من قبلك فصبروا علی ما کذبوا و ... » ۱۰۶
- ۱-۱-۴. از دیدگاه مفسران شیعه: ۱۰۶
- ۲-۱-۴. از دیدگاه مفسران اهل سنت ۱۰۷
- ۳-۱-۴. بررسی دیدگاهها ۱۰۸
- ۲-۴. آیه دوم: «و ما تكون فی شان و ما تتلوا منه من قرآن و لا تعملون من عمل الا کنا علیکم شهودا » ۱۰۹
- ۱-۲-۴. از دیدگاه مفسران شیعه ۱۰۹

- ۱۱۱..... ۲-۲-۴. بررسی دیدگاه ها
- ۱۱۲..... ۳-۴. آیه سوم: «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَى عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا قَيِّمًا...»
- ۱۱۲..... ۱-۳-۴. از دیدگاه مفسران شیعه
- ۱۱۸..... ۱-۱-۳-۴. جمع بندی دیدگاه ها
- ۱۲۰..... ۲-۳-۴. از دیدگاه مفسران اهل سنت
- ۱۲۵..... ۱-۲-۳-۴. جمع بندی دیدگاه ها:
- ۱۲۶..... ۳-۳-۴. بررسی دیدگاه ها
- ۱۲۷..... ۴-۴. آیه چهارم: «إِلَّا مَنْ ارْتَضَى مِنْ رَسُولٍ فَإِنَّهُ يَسْأَلُكُم مِّن بَيْن يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ رَصَدًا»
- ۱۲۸..... ۱-۴-۴. از دیدگاه مفسران شیعه
- ۱۳۵..... ۱-۱-۴-۴. جمع بندی دیدگاه ها
- ۱۳۶..... ۳-۴-۴. از دیدگاه مفسران اهل سنت
- ۱۴۱..... ۲-۴-۴. جمع بندی دیدگاه ها
- ۱۴۲..... ۳-۴-۴. بررسی دیدگاه ها
- ۱۴۳..... نتیجه
- ۱۴۵..... فهرست منابع:

فصل اول:

کلیات

مقدمه

هدایت مردم از تاریکی‌ها به نور و رساندن آنها به کمال مطلوب و سرمنزل مقصود که همان قرب به رضای خداوند متعال است، هدفی است که همواره پیامبران از اولین تا آخرین در رسیدن به آن تلاش نمودند و به عنوان نشان صدق و راستی دعوت خود هر یک، بسته به زمان خود معجزاتی را ارائه دادند و از آنجا که در زمان پیامبر اسلام (ص) مردم از نظر فصاحت و بلاغت در درجه بالایی قرار داشتند، خداوند متعال قرآن کریم را به عنوان معجزه رسالت ایشان، به وحی بر او نازل نمود که حاوی مطالب گوناگون و از جمله دستورات و تکالیفی است که انجام آنها بندگان را به سعادت در دنیا و آخرت می‌رساند.

سخنان خداوند متعال در قالب الفاظ و کلمات روزمره و مورد استفاده مردم زمان رسول گرامی اسلام (ص) و به زبان عربی - که زبان رایج قوم پیامبر (ص) در زمان مبعوث شدن ایشان بود - نازل شد، تا از یک سو راه هر گونه بهانه ای را از سوی مشرکان و کافران ببندد تا نگویند چگونه پیامبری با کتابی آمده که به زبان ما نیست و از سوی دیگر دقت در آن سخنان و توجه به مضامین عالی آن بر ما روشن می‌کند؛ هر گونه شک و تردید مبنی بر اینکه ممکن است بشری آن را ساخته و به خداوند متعال نسبت داده باشد باطل است و افسانه پیشینیان و یا سحر و جادو بودن - همان گونه که مشرکان عرب در مورد قرآن می‌گفتند - و ادعای تحریف - که بعدها از سوی برخی در مورد قرآن کریم مطرح شد - کاملاً بی اساس و از ساحت مقدس قرآن کریم به دور است.

با این وجود باز ادعای تحریف در کتاب الهی که بعدها از سوی برخی مغرضان و ناآگاهان مطرح شد به بحث مهمی تبدیل شده است که همواره در مورد امکان ناپذیر بودن آن در خصوص قرآن کریم صحبت شده است.

اما از آنجا که ادعای تحریف در خصوص قرآن کریم چه در جهت افزایش - مبنی بر اینکه آیه یا آیاتی به آن اضافه شده است - و چه کاهش - مبنی بر اینکه آیه یا آیاتی از آن کم شده است - و یا تغییر و تبدیل در آن با خدشه وارد کردن بر اعجاز این سخن الهی، رسالت رسول گرامی اسلام (ص) را زیر سؤال می‌برد، چرا که او قرآن را به عنوان معجزه رسالت خود از سوی خدا معرفی نمود.

از این رو بررسی این موضوع یعنی تحریف ناپذیری قرآن کریم و تلاش در جهت روشن نمودن جوانب آن ارزشمند بوده و عظمت این کتاب آسمانی را بیش از پیش بر ما روشن می‌سازد و موجب

توجه بیشتر به این کلام الهی و استفاده از دستورات والای آن در جهت رسیدن به سعادت واقعی خواهد شد.

لازم به ذکر است آنچه قاطبه مسلمانان از شیعه و اهل سنت بر آن اتفاق نظر دارند عدم تحریف به زیاده در خصوص قرآن کریم است، اما عدّه ای از اهل سنت و معدودی از شیعه ناآگاهانه و یا ناخواسته قائل به تحریف به نقیصه - به این معنا که آیه یا آیاتی از قرآن کریم حذف شده است - شده اند.

اما ادله و شواهد فراوانی از آیات و روایات مبنی بر تحریف ناپذیری قرآن وجود دارد که آنچه این پژوهش به دنبال آن است بررسی آیات مربوطه و توجه به دیدگاه و استدلال های جمعی از مفسران شیعه (شیخ طوسی صاحب التبیان، مرحوم طبرسی صاحب مجمع البیان، شیخ ابوالفتوح رازی صاحب روض الجنان و روح الجنان، آیت الله فیض کاشانی صاحب الصافی، علامه طباطبایی صاحب المیزان، سیدمحمد حسین فضل الله صاحب من وحی القرآن، آیت الله مکارم شیرازی صاحب تفسیر نمونه) و اهل سنت (زمخشری صاحب الکشاف، فخررازی صاحب تفسیر الکبیر، بیضاوی صاحب انوار التنزیل و اسرار التأویل، سیوطی صاحب الدرالمثور، آلوسی صاحب روح المعانی، ابن عاشور صاحب التحریر والتنویر، وهبة الزحیلی صاحب تفسیر المنیر) در مورد آن است.

۱-۱. بیان مسئله

یکی از مباحث مربوط به علوم قرآن مسئله «تحریف ناپذیری قرآن کریم» است به این معنا که قرآن کریم سخنان خداوند متعال است که به صورت وحی در طول ۲۳ سال به تدریج بر پیامبر گرامی اسلام (ص) نازل شده است و هیچ گونه افزایش و کاهش و تغییر و تبدیلی که مصداق تحریف^۱ باشد در آن صورت نگرفته است و در تمام زمان ها و از هیچ جهتی باطل به آن راه ندارد.

از آنجا که احتمال تحریف به زیاده در مورد قرآن بنابر نظر همه مفسران و دانشمندان علوم قرآنی منتفی است از جمله ادله دال بر تحریف ناپذیری قرآن، آیات آن است که به روشنی بر این مطلب دلالت دارد و چون تحریف به نقیصه احتمالی است که از سوی برخی مطرح شده است، به راحتی

۱- در مورد معنای تحریف واقسام آن رجوع کنید به: بیان در علوم و مسائل کلی قرآن، ابوالقاسم خویی، ترجمه: محمد صادق نجمی و هاشم زاده هریسی (نخوی: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد خوی، چاپ پنجم، تابستان ۱۳۷۵) ج ۱، ص ۳۰۵-۳۰۹.

می‌توان به وسیله آیات موجود این احتمال را رد کرد.

در این پژوهش سعی بر آن بوده علاوه بر آیات مشهوری چون آیه حفظ «انا نحن نزلنا الذكر و انا له لحافظون»^۱ و آیه نفی باطل «لا یأتیه الباطل من بین یدیه و لا من خلفه»^۲ ابتدا آیات موجود در این زمینه را پیدا کرده و سپس با بررسی و مقایسه دیدگاه مفسران شیعه و اهل سنت به نتیجه مطلوب که همان تحریف ناپذیری قرآن کریم است دست یافت.

۱-۲. سوالات

- ۱- چه آیاتی در قرآن بر سلامت آن از تحریف (به نقیصه) وجود دارد؟
- ۲- استدلال های مفسران به آیات قرآن در این زمینه چگونه است؟
- ۳- دیدگاه مفسران و محدثان فریقین در خصوص استدلال به آیات چگونه می‌باشد؟

۱-۳. فرضیه ها

۱- از جمله آیات موجود در قرآن کریم مبنی بر سلامت آن از تحریف عبارتند از: «إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ»^۳ - «إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالذِّكْرِ لَمَّا جَاءَهُمْ وَإِنَّهُ لَكِتَابٌ عَزِيزٌ لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ»^۴ - «وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ فَصَبَرُوا عَلَىٰ مَا كُذِّبُوا وَأَوْدُوا حَتَّىٰ أَنَا هُمْ نَصَرْنَا وَلَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ وَلَقَدْ جَاءَكَ مِنْ نَبِيِّ الْمُرْسَلِينَ»^۵ - «وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ وَمَا تَتْلُوا مِنْهُ مِنْ قُرْآنٍ وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ وَمَا يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَلَا أَصْغَرَ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرَ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ»^۶ - «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَىٰ عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا»^۷ - «إِلَّا مَنْ ارْتَضَىٰ مِنْ رَسُولٍ فَإِنَّهُ يَسْأَلُكَ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ رَصَدًا»^۸ لِيَعْلَمَ أَنْ قَدْ أَبْلَغُوا رَسُولَاتِ رَبِّهِمْ وَأَحَاطَ بِمَا لَدَيْهِمْ وَأَخْصَىٰ كُلَّ شَيْءٍ عَدَدًا»^۸

۱- قرآن: حجر، آیه ۹.

۲- قرآن: فصلت، آیه ۴۲.

۳- قرآن، حجر، آیه ۹.

۴- قرآن، فصلت، آیه ۴۱ و ۴۲.

۵- قرآن، انعام، آیه ۳۴.

۶- قرآن، یونس، آیه ۶۱.

۷- قرآن، کهف، آیه ۱.

۸- قرآن، جن، آیه ۲۷ و ۲۸.

- ۲- به نظر می‌رسد استدلال مفسران به ظاهر، سیاق و روایات ذیل آیات باشد.
- ۳- به نظر می‌رسد دیدگاه غالب مفسران و محدثان فریقین امکان استدلال به آیات برای اثبات سلامت قرآن از تحریف است.

۱-۴. سابقه و پیشینه تحقیق

یکی از مسائل مهم در حوزه علوم وابسته به قرآن «تحریف‌ناپذیری» آن است، که با توجه به اهمیت آن کتاب‌های مختلفی به رشته تحریر درآمده است تا آنجا که بعضی در مقدمه کتاب خود و یا به طور جداگانه به تألیف آن اقدام نموده‌اند.

ظاهراً اقدام سید نعمت‌الله جزایری در نوشتن کتاب «الانوار النعمانیة» و رساله «منبع الحیاة» که بر اساس روایات شاذ و اخبار ضعیف و بی‌اساس شکل گرفته است و بعد از او اقدام میرزا حسین نوری معروف به محدث نوری در نگارش کتاب «فصل الخطاب فی تحریف کتاب رب الارباب» بیشترین انگیزه را برای پرداختن به این موضوع در میان دانشمندان به وجود آورد. گرچه بنا بر نقل شاگرد محدث نوری - شیخ آقابزرگ تهرانی - ایشان بعدها تلویحاً از نظریه خود برگشت و جزوه‌ای را در توضیح مقصود خود ضمیمه کتاب نمود اما کار او موجی عظیم از اعتراضات را در میان مسلمانان به وجود آورد زیرا "دیدگاه رسمی و مورد وفاق شیعه، بلکه مسلمانان اعتقاد به عدم تحریف قرآن و حتی فراتر از آن تحریف‌ناپذیری قرآن است"^۱. از این رو کتاب‌های بسیاری در رد آن و یا در توضیح موضوع صیانت قرآن از تحریف منتشر شد. به عنوان مثال از جمله این کتاب‌ها می‌توان به کتاب «کشف الارتیاب عن تحریف کتاب رب الارباب» از شیخ محمود بن ابی القاسم مشهور به معرب تهرانی (م ۱۳۲۳ق) اشاره کرد که در رد کتاب «فصل الخطاب» محدث نوری نوشته شد.

پس هرچند از آن زمان که زمزمه تحریف قرآن مطرح شد، به این موضوع توجه نشان داده شد اما باید اوج نگارش کتاب در این زمینه را، قرن سیزدهم و چهاردهم و دوران معاصر دانست.^۲ که از جمله مهم‌ترین آنها؛

- ۱- کتاب «برهان روشن» یا «البرهان علی عدم تحریف القرآن» تألیف حاج میرزا مهدی بروجردی (م ۱۳۷۴ق)

۱- محمدتقی دیاری بید گلی، درآمدی بر تاریخ علوم قرآنی (قم: دانشگاه قم، چاپ اول، بهار ۱۳۸۵) ص ۲۲۹.

۲- همان، ص ۲۳۲.

- ۲- کتاب «التحقیق فی نفی التحریف عن القرآن الشریف» تألیف سیدعلی حسینی میلانی
- ۳- کتاب «صیانه القرآن من التحریف» تألیف آیت الله محمدهادی معرفت
- ۴- کتاب «حقائق هامة حول القرآن الکریم» تألیف سیدجعفر مرتضی عاملی
- ۵- کتاب «سلامه القرآن من التحریف» تألیف فتح الله محمدی (نجارزادگان)
- ۶- کتاب «القرآن الکریم و روایات المدرستین» تألیف آیت الله سیدمرتضی عسکری
- ۷- کتاب «نزهت قرآن از تحریف» تألیف آیت الله جوادی آملی

و کتاب های دیگر است که در آنها به خوبی مباحث مربوط به تحریف ناپذیری قرآن مورد توجه قرار گرفته است.

البته بعضی نیز مانند علامه حاج شیخ محمدجواد بلاغی در مقدمه تفسیر «آلاء الرحمن»^۱ و علامه سیدمحمدحسین طباطبایی در تفسیر شریف «المیزان»^۲ و آیت الله خویی در ضمن کتاب «البیان فی تفسیر القرآن»^۳ به این موضوع پرداخته اند.

اما نوآوری در پژوهش حاضر از آن رو است که به بررسی تطبیقی نظر چهارده مفسر بزرگ از فریقین ذیل آیات مرتبط با موضوع پرداخته است که ظاهراً کاری بی سابقه است.

۵-۱. ضرورت انجام تحقیق

از آنجا که زمزمه تحریف قرآن از سوی برخی مغرضان و ناآگاهان باعث موضع گیریهایی در خصوص عدم آن از سوی اندیشمندان اسلامی و در پی آن متهم نمودن شیعه و متقابلاً اهل سنت در این زمینه شد تا جایی که وحدت جامعه اسلامی را مختل نمود، به نظر می رسد با بررسی این موضوع که به نوعی دقت و مقایسه دیدگاه دو گروه شیعه و اهل سنت است؛ از یک سو جوانب مسئله در مورد تحریف ناپذیری قرآن به خوبی روشن می شود و از سوی دیگر نزدیک بودن دیدگاه شیعه و اهل سنت - با وجود تفاوت هایی در برخی نظرات - وحدت جامعه اسلامی را به دنبال خواهد داشت.

1- محمد جواد بلاغی، آلاء الرحمن فی تفسیر القرآن (قم: موسسه البعثة، الطبعة الاولى، ۱۴۲۰ه ق) ج ۱، ص ۶۳-۷۱.

1- علامه طباطبایی، المیزان، ترجمه: سید محمد باقر موسوی همدانی (قم: بنیاد علمی و فکری علامه طباطبایی با همکاری مرکز نشر رجاء، بهار ۱۳۶۳) ج ۱۲، ص ۱۵۰-۱۹۲.

1- سید ابوالقاسم خویی، بیان در علوم و مسائل کلی قرآن، ترجمه: محمد صادق نجمی و هاشم زاده هریسی، ج ۱، ص ۳۰۵-۳۰۹.

۱-۶. اهداف و کاربردهای مورد انتظار از انجام تحقیق

پژوهش حاضر در پی دست‌یافتن به اهداف زیر است.

- ۱- آشنایی بیشتر با کلام خداوند متعال و مسئله تحریف ناپذیری آن.
- ۲- توجه به آیاتی که در خصوص تحریف ناپذیری قرآن و یا در تأیید آن نازل شده است.
- ۳- آشنایی با نظرات شیعه و اهل سنت در زمینه موضوع مورد نظر و مبراً ساختن آنها از اتهام تحریف باوری قرآن.
- ۴- روشن نمودن سلامت قرآن از تحریف و معجزه بودن آن.
- ۵- فراهم نمودن زمینه ای برای وحدت هر چه بیشتر مسلمین و جامعه اسلامی.

۱-۷. معرفی تفاسیر شیعه (بر اساس ترتیب تاریخی)

۱-۷-۱- التبیان فی تفسیر القرآن

تألیف شیخ الطائفه، ابوجعفر محمد بن حسن بن علی بن حسن طوسی، معروف به شیخ طوسی (م ۴۶۰ق) از عالمان بزرگ شیعه - مؤسس حوزه علمیه نجف - به زبان عربی و شامل تمامی آیات قرآن است.^۱

این تفسیر «نخستین تفسیر جامع و فراگیر شیعه است که در زمینه های گوناگون علوم قرآنی مانند قرائت، لغت، اعراب، نزول، نظم، ناسخ و منسوخ، محکم و متشابه و... در آن، به گونه ای شیوا و دقیق، سخن به میان آمده است و نخستین تفسیر موجود گسترده و مفصل شیعه است که به رد عقاید مخالفان و اثبات آراء کلامی و فقهی امامیه پرداخته است».^۲

شیخ طوسی در تفسیر خود ابتدا آیه را ذکر می‌کند؛ سپس لغات غریب آن را بررسی و اختلاف قرائت را بیان می‌کند و پس از آن به بیان و بررسی آراء و اقوال مختلف در مورد تفسیر آیه می‌پردازد و مفهوم آیه را - با رعایت ایجاز لفظ و کمال معنا - بیان می‌کند. همچنین اسباب نزول آیه و مسائل کلامی مستفاد از ظاهر آن را ذکر می‌کند و مسائل مورد اختلاف فقهی و اعتقادی را مورد بررسی قرار می‌دهد. او همه این‌ها را با رعایت ادب در گفتار و تعابیر بیان می‌دارد».^۳

۱- رضا مؤدب روش‌های تفسیر قرآن ویرایش ۲ (قم، دانشگاه قم، چاپ سوم ۱۳۸۶)، ص ۲۹۳.

۲- اکبر ایرانی قمی، روش شیخ طوسی در تفسیر تبیان (قم: سازمان تبلیغات اسلامی، چاپ اول، پائیز ۱۳۷۱) ص ۳۶.

۳- محمد هادی معرفت، تفسیر و مفسران (قم: التمهید، چاپ اول، تابستان، ۱۳۸۰) ج ۲، ص ۲۴۸.

ایشان همچنین «از تعقل و تدبّر در معنی آیات استقبال کرده و از نقل اسرائیلیات پرهیز نداشته، ولی نظرش را درباره آنها بیان کرده است».^۱

۱-۷-۲. مجمع البیان فی تفسیر القرآن

تألیف امین الاسلام، ابوعلی، فضل بن حسن بن فضل طبرسی (م ۵۴۸ق) از عالمان بزرگ امامیه که خود تفسیرش را «مجمع البیان لعلوم القرآن» نامیده و به زبان عربی و شامل تمامی آیات قرآن است.^۲ او در تفسیر روشی منظم دارد. در آغاز هر سوره به مکی و مدنی بودن آن اشاره نموده است. سپس اختلاف تعداد آیات و فضیلت تلاوت آنها و اختلاف قراءات و علل و استدلال های مربوط به آن را بیان کرده و پس از آن به لغات، اعراب و موارد مشکله، اسباب نزول، معانی و احکام و تأویلات، داستان ها و ابعاد آن و انتظام و ترتیب آیات پرداخته و سپس همه دلیل آشکار و حجّت های واضح و اقوال استوار را در خصوص اصالت عربیت و درستی اعراب و نیز درباره معانی و مشکلات آن آورده است.^۳

شیخ محمود شلتوت، پیشوای اهل سنت، مفتی سابق دیار مصر و رئیس اسبق دانشگاه الازهر درباره مجمع البیان می گوید: «مجمع البیان، در بین کتاب های تفسیری قرآن، بی همتا است. این تفسیر با گستردگی خاص و ژرفای ویژه و عمق معانی، و تنوع مباحثش، و در تبویب و تنظیم و ویرایش، از امتیاز و ویژگی خاصی برخوردار است، که در بین تفاسیر پیشین، چنین ترتیبی وجود نداشته است. و در بین آثار پس از آن نیز کم نظیر است...».^۴

طبرسی «پس از فراغت از مجمع البیان به تفسیر «کشاف» که توسط معاصر نامدارش جارالله زمخشری تألیف یافته بود وقوف یافت و پسندید و در آن نکاتی از جنبه های ادبی را یافت که از خودش در مجمع البیان فوت شده بود. [بنابراین] تفسیر جوامع الجامع و الکاف الشاف عن الکشاف را با توجه به لطائف کشاف نگاشت...».^۵ «...البته نکات فراوان ادبی و تفسیری مهم در مجمع البیان یافت می شود که در کشاف وجود ندارد».^۶

۱- رضا مؤدب، پیشیت، ص ۲۹۴.

۲- همان.

۳- محمد هادی معرفت، پیشین، ج ۲، ص ۲۵۵.

۴- ابوعلی الفضل بن الحسن الطبرسی، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ترجمه: علی کرمی، (تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ اول، پائیز، ۱۳۸۰) ج ۱، ص ۳۲.

۵- عقیقی بخشایشی، طبقات مفسران شیعه، (قم: دفتر نشر نوید اسلام، چاپ اول، ۱۳۷۱، ج ۱، ص ۲۲۴ و ۲۲۵).

۶- همان.

۱-۷-۳. رَوْضُ الْجَنَانِ وَ رَوْحُ الْجَنَانِ

تألیف جمال‌الدین ابوالفتوح حسین بن علی بن محمد بن احمد خزاعی رازی (م ۵۵۲) از عالمان بزرگ شیعه در قرن ششم هجری، به زبان فارسی و شامل تمامی آیات قرآن است.^۱ او در تفسیر خود «ابتدا سوره و نام‌های آن و فضیلت و ثواب قرائت آن را ذکر می‌کند و سپس جمله‌ای از سوره می‌آورد و آن را به فارسی ترجمه می‌کند و پس از آن به تفسیر سوره می‌پردازد؛ بدین صورت که نخست لغت، نحو و صرف و سپس قرائت و گاه اسباب نزول و در پایان هم تفسیر آن را بیان می‌کند...»^۲.

«آنچه سبب امتیاز و برجستگی این تفسیر است، احاطه مؤلف بر تاریخ و سیره پیامبر و احادیث مربوط به مسائل مختلف دینی است و به همین علت است که - به مناسبت - به عرصه‌های مختلف وارد می‌شود و حق مطلب را در هر یک بیان می‌دارد و گاهی حوادثی را ذکر می‌کند که در کتب دیگر کمتر یافت می‌شود... و هر جا موقعیت و مناسبتی پیش می‌آید فرصت را غنیمت می‌شمارد و به وعظ و ارشاد می‌پردازد...»^۳.

۱-۷-۴. الصافی فی تفسیر القرآن

تألیف ملامحسن محمد بن مرتضی معروف به فیض کاشانی (م ۱۰۹۱) از عالمان بزرگ قرن یازدهم شیعه و به زبان عربی و شامل تمام آیات قرآن است.^۴ این تفسیر آمیزه‌ای از نقل و عقل است و مشتمل بر مقدمه‌ای دارای دوازده فصل است که در آن از شؤون مختلف قرآنی و فضیلت آن، ثواب تلاوت آیات و تفسیر و تأویل سخن گفته است. این مقدمه از جامع‌ترین مقدمات تفسیری است که به رشته تحریر در آمده است.^۵

روش فیض در این تفسیر چنین است که «در آغاز به تفسیر لغوی آیات پرداخته و در پاره‌ای از موارد اعراب مربوط را هم بیان کرده و سپس روایات مأثور از اهل بیت - علیهم السلام - را در تفسیر آیات آورده است. او در نقل احادیث بر تفاسیر قمی و عیاشی و دیگر کتاب‌های معروف حدیث تکیه کرده است؛ ولی در نقل روایت تنها به نقل احادیث صحیح اکتفا نکرده، بلکه هر حدیثی را که با

۱- رضا مؤدب، پیشین، ص ۲۹۵.

۲- محمد هادی معرفت، پیشین، ج ۲، ص ۲۶۵.

۳- همان، ص ۲۶۹ و ۲۷۲.

۴- رضا مؤدب، پیشین، ص ۱۹۵.

۵- محمد هادی معرفت، پیشین، ج ۲، ص ۲۰۷.

موضوع آیات متناسب دیده است آورده و با ذکر منابع و مأخذ مربوط، مسئولیت بررسی صحت و سقم آنها را از عهده خود برداشته است.

اشکال عمده ای که بر او وارد است این است که در بسیاری از موارد، حدیث را به گونه ای نقل کرده است که خواننده را به اشتباه می اندازد؛ چنانکه گمان می کند روایت طرح شده، تفسیر قطعی آیه است؛ در حالی که در بسیاری موارد، چنین نیست...^۱

۱-۷-۵. المیزان فی تفسیر القرآن

تألیف علامه حکیم سید محمد حسین طباطبایی از عالمان بزرگ امامیه در قرن چهارم و به زبان عربی و شامل تمامی آیات قرآن است.^۲

تفسیر المیزان از جمله تفاسیر جامع است که از گرایش های فلسفی، ادبی، روایی، اجتماعی و علمی برخوردار است.^۳

یکی از مهم ترین ویژگی های این تفسیر «به کارگیری تفسیر قرآن به قرآن است. به ابعاد گوناگون مسائل اجتماعی، فرهنگی و اعتقادی توجه دارد. روایات و اقوال را مورد نقد و بررسی قرار می دهد، به جنبه های عقلی و تدبیر در آیات بسیار خوب توجه می کند، آیات را زنجیروار به هم مربوط می سازد و از راه تطبیق، معنای قرآن را بیرون می کشد، به روایات تفسیری در پایان هر فصل از آیات توجه می کند. بحث های موضوعی فراوانی به مناسبت آیات دارد. از بحث های فلسفی به طور مستقل جهت تأیید سود می جوید.

در مجموع یکی از بهترین تفسیرهای شیعه و جهان اسلام محسوب می شود.^۴

۱-۷-۶. من وحی القرآن

تألیف آیت الله سید محمد حسین فضل الله از عالمان معاصر شیعه و به زبان عربی و شامل تمامی آیات قرآن است.^۵

در این تفسیر توجه بیشتر به جنبه های تربیتی و هدایتی قرآن بوده است و کمتر به مباحث لغوی،

۱- همان، ص ۲۰۸.

۲- رضا مؤدب، پیشین، ص ۲۹۸.

۳- همان، ص ۲۹۹.

۴- محمد هادی ایازی، آشنایی با تفاسیر قرآن (قم: دفتر تبلیغات اسلامی، چاپ اول، بهار ۱۳۷۱) ص ۱۱۰.

۵- رضا مؤدب، پیشین، ص ۲۷۷.

بلاغی و فقهی پرداخته شده است.^۱

روش مفسر در این تفسیر چنان است که «با کلیاتی از پیام سوره و آیه شروع می‌گردد و به تحلیل در اطراف موضوع می‌پردازد»، از این رو در جنبه تربیتی و القاء پیام قرآن و تقریب شرایط نزول و حوادث تاریخی مناسب آیه بسیار موفق است. در جهت فهم مطالب از آیات دیگر کمک می‌گیرد، به برخی نظریات مفسران به نگاهی نقادانه اشاره دارد. به بحث‌های موضوعی پرداخته است، کمتر به جنبه‌های ادبی و آکادمیک تفاسیر وارد شده است. به ابعاد اجتماعی و انسان معاصر توجه خاص دارد.^۲

۱-۷-۷. تفسیر نمونه

تألیف آیت الله ناصر مکارم شیرازی و همکاری جمعی از فضلاء حوزه علمیه قم، به زبان فارسی و شامل تمامی آیات قرآن است.^۳

در این تفسیر «به مسائل اجتماعی و نیازهای آن پرداخته شده و متأثر از تفاسیری همچون المیزان، مجمع البیان و مراغی می‌باشد...».^۴

مبنای تفسیر بر آن است که «در تفسیر هر بخش از آیات، نکات عام و کلی، با روش تحلیلی و اجتماعی بیان شده و از روایات معصومین علیهم السلام و اسباب نزول بهره گرفته شده و به بررسی آنها مبادرت کرده است. در ذیل آیات علمی - تجربی مباحثی در تبیین آنها بیان شده تا خواننده بیشتر به اهمیت کتاب آسمانی قرآن پی ببرد...».^۵

مفسر در این تفسیر «از نقل اسرائیلیات پرهیز داشته و به نقد آنها پرداخته است».^۶

۱-۸. معرفی تفاسیر اهل سنت (بر اساس ترتیب تاریخی)

۱-۸-۱. الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل و عیون الاقوایل فی وجوه التأویل

تألیف ابوالقاسم محمود بن عمر خوارزمی معروف به جارالله زمخشری (م ۵۳۸ ق) از عالمان بزرگ اهل سنت است که دارای مذهب حنفی در قرن ششم بوده و به زبان عربی و در بردارنده تمامی آیات قرآن است.^۷

۱- همان.

۲- محمدعلی ایازی، پیشین، ص ۱۰۲ و ۱۰۳.

۳- رضا مؤدب، پیشین، ص ۲۹۹.

۴- محمدعلی ایازی، پیشین، ص ۱۱۳.

۵- رضا مؤدب، پیشین، ص ۳۰۰.

۶- همان.

۷- همان، ص ۲۳۳.